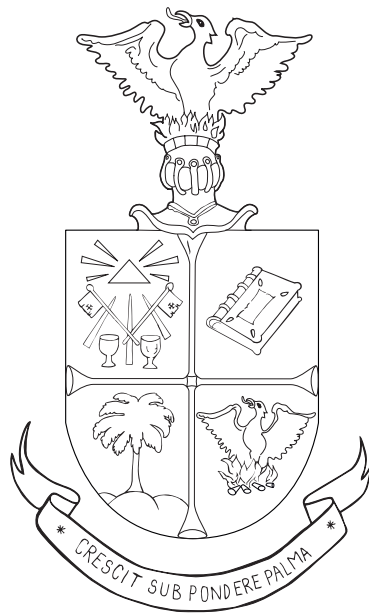

Glossa Iuridica

XII. évfolyam, 1-2. szám

Budapest, 2025

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

SZERKESZTŐBIZOTTSÁGI ELNÖK:

Miskolczi Bodnár Péter

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

Antalóczy Péter, Birher Nándor, Böcskei Elvira, Bruhács János,
Csáki-Hatalovics Gyula, Cservák Csaba, Czine Ágnes, Dobrocsi Szilvia,
Domokos Andrea, Homicskó Árpád Olivér, Jakab Éva, Köbel Szilvia,
Kukorelli István, Kun Attila, Liviu Radu, Miskolczi Bodnár Péter,
Móré Sándor, Osztovits András, Pulay Gyula, Rixer Ádám, Erik Stenpien,
Stipta István, Szabó Imre, Szalma József, Szuchy Róbert, Tamás András,
Tóth András, Tóth J. Zoltán, Törő Csaba Attila, Trócsányi László,
Udvary Sándor

FŐSZERKESZTŐ:

Rixer Ádám

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTESEK:

Köbel Szilvia, Nagy Péter, Szuchy Róbert, Udvary Sándor

SZERKESZTŐK:

Arató Balázs, Boóc Ádám, Cservák Csaba, Domokos Andrea, Stipta István

ISSN 2064-6887

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara

Felelős kiadó: Prof. Dr. Tóth J. Zoltán, dékán

A kiadvány nyomdai munkálatait előkészítette:

Patrocinium Kiadó

www.patrocinium.hu

AD CURAM TEMPLI RELIQUI

EGY ÖRÖKÖS ÉS A TEMPLOMŐRÖK JOGVITÁJA

LENGYEL RITA

PhD hallgató (KRE ÁJK DI)

Absztrakt

Az ókori rómaiak nagy becsben tartották szentélyeiket: egyesek bőkezű ajándékokkal látták el templomaikat, mások még rabszolgáikat is odaajándékozták, annak érdekében, hogy templomőrként gondozzák azokat. Tanulmányomban Quintus Cervidius Scaevola D. 34, 1, 17. jogesetét vizsgálom, melyben a jogtudós egy szentély gondozására rendelt szolgák és az örökös jogvitájában hozott döntést. A tanulmányom módszere forráselemzés: az ókor epigráfiai leletein, papiruszain, és a római jog forrásain keresztül vázolom fel az örökhagyó, a templomőrök, és az örökös komplex jogi viszonyrendszerét. Célom e tanulmányban a jogtudósi döntés részletes elemzését elkészíteni, és indokolni a Római Birodalomban a korban fennálló jogszabályok, gyakorlatok és szokások alapján, rámutatva azokra az érvekre, amelyek Scaevola döntését alakíthatták.

Kulcsszavak: Római jog, szentély, végrendelet, öröklési jog, libertus, felszabadítás, legatum, fideicommissum, alimenta, Scaevola, családi kultikus alapítvány, egyesület, donatio sub modo, aedituus

AD CURAM TEMPLI RELIQUI: A LEGAL DISPUTE BETWEEN
AN HEIR AND TEMPLE GUARDIANS

Abstract

The ancient Romans held their sanctuaries in high esteem: some gave generous gifts to the temples, others even donated their slaves to look after them as temple guards. In my paper, I examine the case of Quintus Cervidius Scaevola D. 34, 1, 17, in which the jurist settled a dispute between the servants assigned to the care of a temple and the heir. The method of my study is source analysis: through epigraphic finds, papyri and various sources of Roman law, I outline the complex legal relationship between

the testator, the temple guardians and the heir. My aim in this paper is to provide a detailed analysis of the jurist's decision and to justify it on the basis of existing law, practices and customs of the time in the Roman Empire, pointing out the arguments that may have shaped Scaevola's decision.

Keywords: Roman law, sanctuary, temple, testament, law of succession, libertus, manumissio, legatum, fideicommissum, alimenta, Scaevola, family cult foundation, association, donatio sub modo, aedituus

1. Bevezetés

Az olyan jogtudósok, mint Quintus Cervidius Scaevola művei betekintést nyújtanak a császárkori Róma jogtudományának és a társadalmi viszonyainak összetettségébe. Jelen tanulmány Scaevolának a Digesta által megőrzött egyik figyelemreméltó jogesetével foglalkozik, amelyben a jogtudós vitás ügyet old meg egy bőkezű, saját emlékezetét megóvni kívánó örökhagyó rabszolgái és örököse között.

Scaevola valószínűsíthetően Antoninus Pius, Marcus Aurelius, és Commodus uralkodása alatt élt és alkotott.¹ Családi háttere azonban bizonytalan: míg egyesek görög, mások etruszk vagy gall eredetet tulajdonítanak neki, addig az afrikai származás tűnik a legvalószínűbb lehetőségnek.² Az azonban bizonyos, hogy a római jog *auctorai* között maga Scaevola volt az, aki legnagyobb mértékben foglalkozott szentélyekhez fűződő végrendeleti juttatásokkal.³ A szentélyek –, melyek szerzőképességét illető jogi szabályozás hosszú folyamaton ment át az ókorban⁴ – számára a jogesetek és fennmaradt tárgyi emlékek alapján a halál esetére szóló különös juttatások nem voltak ritkák, közülük a joganyagban több ízben említésre kerülnek *legatumok* és a *fideicommissumok*.⁵

Scaevola D. 34, 1, 17. jogesetének vizsgálatával mélyebb megértés várható arról, hogy a hozzá hasonló római jogászok hogyan közelítették meg azokat a kihívásokat, amelyek a jog emberi körülményekhez és az

1 SPINA, Alessia: Q. Cervidius Scaevola: *Quaestionum Libri XX*. Roma/Bristol, «L'erma» Di Bretschneider, 2021, 5-6.

2 SPINA i.m. 11-14.

3 Scaev. D. 32, 38, 6; Scaev. D. 33, 1, 20, 1; Scaev. D. 34, 2, 38, 2; Scaev. D. 34, 1, 17.

4 Ulp. 22, 6; Cod. 6, 24, 8; Paul. D. 34, 5, 20; Paul. D. 35, 2, 1, 5.

5 Scaev. D. 32, 38, 6; Scaev. D. 33, 1, 20, 1; Scaev. D. 34, 2, 38, 2; Scaev. D. 34, 1, 17.

örökhagyói akarathoz való alkalmazhatóságának határait feszegették. Tanulmányomban célom a jogeset megoldását vázolni, és indokolni a Római Birodalomban fennálló jogszabályok, gyakorlatok és szokások alapján, rámutatva azokra az érvekre, amelyek a jogtudósi döntést alakíthatták.

2. Scaevola, D. 34, 1, 17

Servos ad custodiam templi reliquerat et his ab herede legaverat his verbis: „Peto fideique tuae committo, ut des praestes in memoriam meam pedisequis meis, quos ad curam templi reliqui, singulis menstrua cibaria et annua vestiaria certa”. Quaesitum est, cum templum nondum esset exstructum, ex die mortis an vero ex eo tempore, quo templum explicitum fuerit, percipere servi debeant legatum. Respondit officio iudicis heredem compellendum servis relicta praestare, donec templum exstrueretur.

Szolgáit egy templom őrzésére hagyta, és számukra e szavakkal hagyományozott az örökös terhére: „Kérem, s hitedre bízom, hogy helytállj az emlékemre *pedisequus*aimnak, akiket a szentély gondozására hagytam, adj mindegyiküknek havonta élelmet és évente a megszabott ruházatot.” Kérdezték, mivel a szentély még nem épült meg, hogy vajon a halál napjától vagy attól az időponttól, amikor a szentély készen lesz, kell hozzájutniuk a szolgáknak a hagyományhoz. Azt válaszolta, hogy a bíró kötelessége arra kényszeríteni az örököst, hogy szolgáltatassa ki a szolgák számára azt, ami addig is hagyva lett, amíg a szentélyt meg nem építik.

3. Tényállás

A jogesetben hárman kerülnek említésre: a) örökhagyó, b) örökös és a c) szolgák. Az örökhagyó azt kérte örökösétől, hogy lássa el a szentély gondozásával megbízott *pedisequus*okat⁶ havonta élelemmel, évente pedig ruházattal.

A fennmaradt tárgyi emlékeknek köszönhetően tudjuk, hogy a rabszolgák és a felszabadítottak gyakorta voltak őrzői, felvigyázói az ókori szentélyeknek; görögöknél főként a hierofülax (ἱεροφύλαξ) kifejezéssel illették őket,⁷

6 GLARE, P.G.W.: *Pedisequus*. In: Oxford Latin Dictionary. Oxford, Oxford University Press, 2012, 1452.: szolga, inas, lakáj.

7 RICL, Marijana: A Matris Deae libertus at Sirmium. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 2001/134, 290.

vagy olykor neókoroszként (*νεωκόρος*)⁸ említették, római megfelelőjük pedig a *custos* (*aedis, templi* etc.)⁹ vagy ritkábban az *aedituus*¹⁰ volt. A jogeset valószínűsíthetően a birodalom keleti feléből származik, ugyanis a jogesetben található jogintézmények és jogviszonyok – melyek később bővebben is kifejtésre kerülnek – főleg a hellenisztikus kor *Asia Minor*ját és az Égei-tenger szigetvilágát, partvidékét jellemezték.¹¹

Érdekes arra is rámutatni – ez Scaevola *responsumai* esetében gyakori probléma, – hogy a ránk maradt szöveg nem következetes azt illetően, hogy a Scaev. D. 34, 1, 17 jogesetben vajon *legatum* vagy *fideicommissum* található-e. A Digesta-szöveg ugyanis szinonimaként használja a *terminus technicus*okat. Látható, hogy míg az örökhagyó végakaratóban *peto fideique tuae committo* szerepel, addig Scaevola a juttatásra a *legaverat* és a *legatum* kifejezésekkel utal. Scaevolánál nem egyszer fordul elő, hogy mindkettő fogalom említésre kerül ugyanazon jogesetben, még ha olykor a fogalmakat a felek is cserélik fel: *legatum*ként hivatkoznak *fideicommissum*ra, vagy *fideicommissum*ként *legatum*ra.¹² Az itt elemzett tényálláshoz leginkább a Scaev. D. 32, 38, 6 jogeset áll közel, melynek a legelső sorában (*fidei commisit eius*) hitbizományként megnevezett juttatásra Scaevola utóbb már *legatum*ként hivatkozik.¹³ Jelen jogesetben a juttatásra Scaevola mint hagyományra hivatkozik, ezzel szemben az örökhagyó idézett szavai *fideicommissum*ra utalnak, hiszen a *peto fideique committo* kifejezések a hitbizomány jellemző szóhasználata, és eltérnek a hagyományok szigorú formakényszere által megszabott terminológiától: *do lego, capito, damnas esto dare, facito praecipito* etc.¹⁴

8 EDER, Walter: *Servitus publica*. Franz Steiner, Wiesbaden, 1980, 37–39.

9 RICL i.m. 290.

10 LATTE, Kurt: *Römische religionsgeschichte*. München, C. H. Beck, 1992, 410–411.

11 ANEZIRI, Sophia: *Associations and endowments sub modo in the Hellenistic and Roman period: a multifaceted relationship*. In: ΔΙΜΟΠΟΥΛΟΥ, Athina – HELMIS, Andreas – ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Dimitris (eds): *Ιουλιαν Βελισσαροπούλου επαινέσαι: studies in ancient Greek and Roman law*. Athens, Ελληνική Επιγραφική Εταιρεία, 2020, 18.

12 JOHNSTON, David: *The Roman Law of Trusts*. Oxford, Clarendon Press, 1988, 260–263.

13 Scaev. D. 32, 38, 6: *Fidei commisit eius, cui duo milia legavit, in haec verba: „a te, petroni, peto, uti ea duo milia solidorum reddas collegio cuiusdam templi”. quaesitum est, cum id collegium postea dissolutum sit, utrum legatum ad petronium pertineat an vero apud heredem remanere debeat. respondit petronium iure petere, utique si per eum non stetit parere defuncti voluntati*.

14 Ulp. D. 24, 3–6.

4. Jogi probléma és megoldás

A végakarát szövegezésének interpretációja szerint az örökhagyó szolgálait egy szentély gondozásával bízta meg, és számukra örököse által teljesítendő, ismétlődő juttatást rendelt.

A jogi kérdés egyértelmű a Digesta-szövegből: mivel a szentély még nem épült meg, a rabszolgáknak a halál időpontjától vagy a templom befejezésének időpontjától kell-e kapniuk az éves és a havi juttatást? A jogtudósi válaszból kiderül, hogy az örököst kötelezni kell, hogy a szentély gondozására bízott rabszolgákat a halál időpontjától etesse és ruházza, tehát amíg el nem készül az épület, addig is jár a juttatás.

A jogtudósi döntés indoklásához több fontos körülményt is figyelembe kell venni: mindenekelőtt a szentély típusát, a szolgák sajátosságait, és a juttatás természetét.

5. Indoklás

5.1. A szentély típusa

Úgy gondolom, hogy a szentély jellegének megértéséhez a legfontosabb kulcselemet az *ad curam templi reliqui* félmondat szolgáltatja: azaz a szentély gondozására rendelte őket. Nem pedig *templo relinquo*, azaz a szentélynek hagyta őket. Másodsorban kiderül az is, hogy *templum nondum esset extructum*, tehát a szentély még nem épült meg. Mindkettő erős érv mellett, hogy itt egy privát szentélyről van szó, amely egy családi kultikus alapítvány létét valószínűsíti.

A görög-római alapítványok rendelkeztek egy, az alapító által szabadon választott céllal, és a cél folyamatos – sőt, potenciálisan örökös – fenntartására szolgáló tőkével (amely lehetett ingatlan is).¹⁵ Modern jogunkkal szemben az alapítványok mégsem számítanak önálló jogi személynek, mert egy másik jogi személyhez kapcsolódnak (fiduciárius alapítvány).¹⁶ Ez

15 CAMPANELLI, Sara: *Family Cult Foundations in the Hellenistic Age: Family and Sacred Space in a Private Religious Context*. In: HILGERT, Markus (ed.): *Understanding Material Text Cultures: A Multidisciplinary View*. Berlin/Boston, de Gruyter, 2016, 131.

16 LAUM, Bernhard: *Stiftungen in der griechischen und römischen Antike: ein Beitrag zur antiken Kulturgeschichte: Erster Band: Darstellung*. Leipzig, BG Teubner, 1914, 168. (A továbbiakban: Laum I.)

a másik jogi személy, azaz az alapítvány „hordozója”¹⁷ lehetett egy város, egy szentély vagy egy egyesület,¹⁸ tehát főszabályként személyek olyan csoportjára kell bízni, melynek léte független tagjainak változásától, és amelynek megengedett célja és fennállása meghaladja egy ember várható élettartamát.¹⁹ Harris éppen ezért félrevezetőnek és anakronisztikusnak minősítette az alapítvány megnevezést, Aneziri pedig következetesen a *donatio sub modo* kifejezést használja az ilyen jellegű, egyesületeknek és egyéb jogi személyeknek szánt, célhoz kötött, meghagyással ellátott, rendszeres, örökérvényű adományokra.²⁰

Laum az alapítványok címzetti körét az alábbi lehetséges esetekre osztotta: istenségek (ideértve a héroszokat és az istenné avatott uralkodókat is); vallási és világi magánegyesületek; az állam (általánosan, vagy annak egyes szervezeti egységei). A vallási egyesületek közé a misztériumegyesületeket, a családi egyesületeket és a filozófiai iskolákat sorolta.²¹

Mivel a legtöbb alapítványnak eleve van kultikus eleme, kultikus alapítványról akkor beszélhetünk, ha ez az elem az alapítványi cél esetében kizárólagos, vagy legalábbis hangsúlyos; családi kultikus alapítványnak pedig azokat nevezzük, amelyek az alapító családjára korlátozzák az adott szertartásokban való részvételt és legfőképpen az ezekhez rendelt pénzeszközök kezelését.²² A családi alapítványokat három nevezetes felirat példázza Halikarnasszoszból, Théra (a mai Szantorini) és Kosz szigetéről.

Amikor halikarnasszoszi Poszeidóniosz a Kr.e. 3. században Apollóntól jóslatot kért, azt a tanácsot kapta, hogy ő és leszármazottjai tiszteljék – ahogy őseik tették – az atyai Zeuszt, a Telemesszosz felett uralkodó Apollónt, a Moirákat és az Istenek Anyját, továbbá Poszeidóniosz és Gorgisz jó daimónját is. Az alapító – családi egyesületére bízott – alapítványának tőkéje az alábbiakat foglalta magában: egy földterületet, egy udvart és

17 LAUM i.m. I. 168.: „Trägerin der Stiftung”.

18 HARTER-UIBOPUU, Kaja: *Die diatheke des Epikrates aus Nakrason. Ein Beitrag zur Verwaltung privater donationes sub modo*. In: DIMOPOULOU, Athina et al. (ed.): *Symposion 2019, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, 2021, 368.

19 WITTENBURG, Andreas: *Grandes familles et associations culturelles à l'époque hellénistique. Grandes familles et associations culturelles à l'époque hellénistique. Ktéma: civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques*. Public et privé en Grèce ancienne: lieux, conduites, pratiques. 1998/23, 451.

20 ANEZIRI i.m. 18.

21 LAUM i.m. I. 155.

22 CAMPANELLI i.m. 131–132.

a kertet, a sírt körülvevő földet, valamint földművelési jogokat. A terület bérbeadásából és egy szántóföld termésének feléből származó jövedelmet a fent említett isteneknek szánt éves áldozatokra kellett fordítani. Az egyesületet Poszeidóniosz férfi és női leszármazottai alkották, valamint azok, akik a család női tagjaival kötöttek házasságot. Az alapító férfiágának leszármazottjai közül a legidősebbnek kellett papként szolgálnia és minden évben négy aranyat átadnia, amelyből a családtagok közül évente kiválasztott három főből álló kultikus személyzet (*ἐπιμήνιοι*) Eleutheriosz havában megszervezte az áldozatok bemutatását, és egyéb, a családi egyesülethez kapcsolódó feladatokat látott el.²³

Hasonló esetként ölel fel Diomedón Kr. e. 4-3. századi márványoszlopra vésett felirata Kosz szigetéről:²⁴ az alapító egy temenoszt szentelt Héraklész Diomedonteiosznak; valamint az egyesületnek adományozta az ehhez tartozó vendégházakat és a lakosztályokat; Libüsz nevű rabszolgáját és utódait a szentély szolgálatára rendelte, azzal, hogy szabaddá válnak, ha teljesítik a rájuk vonatkozó előírásokat. További értéktárgyakról is gondoskodott a szentély számára: *ἀνέθηκα δὲ καὶ λυχνίας δύο κα[ὶ] λύχνους χαλκοῦς ἐπταπύρους δύο καὶ ἐσχάραν τετράγωνον καὶ κρατῆρα καὶ τάπητα καὶ τράπεζαν καὶ στεφανίσκους πέντε τοῖς ἀγάλμασιν χρυσοῦς καὶ ῥόπαλα δύο καὶ θυμιατήρια τρία κατὰ χρυσά καὶ κλίνην, ὥστε πάντα ταῦτα ἱερά εἶναι τοῦ Ἡρακλεῦς, καὶ θάβρον τῆς κλίνης καὶ κύκλον χαλκοῦν.*²⁵ A temenoszból, a kertből és a vendégházakból származó bevételekből áldozatokat kellett bemutatni Héraklész, Zeusz Pasziosz, a moirák és a múzsák számára, de a felirat töredékesen olvasható része Aphroditét és Hérát is említi. Petageitnüosz havában (~május)²⁶ egy kétnapos ünnep keretében került sor az áldozatokra és a Héraklész tiszteletére rendezett lakomára,

23 Syll. 1044; Transl.: CARBON, Jan-Mathieu – PIRENNE-DELFORGE, Vinciane: *Priests and Cult Personnel in Three Hellenistic Families*. In: HORSTER, Marietta – KLÖCKNER, Anja (eds): *Cities and Priests: Cult personnel in Asia Minor and the Aegean islands from the Hellenistic to the Imperial period*. Berlin/Boston, De Gruyter, 2013, 104–105.

24 IG XII, 4 1, 348; LAUM, Bernhard: *Stiftungen in der griechischen und römischen Antike: ein Beitrag zur antiken Kulturgeschichte: Zweiter Band: Urkunde*. Leipzig, BG Teubner, 1914, 52–56. (A továbbiakban: LAUM II.)

25 IG XII, 4 1, 348, 120–130: „Adományoztam továbbá két gyertyatartót, két hétlángú bronz gyertyatartót, négy lábú áldozati tűzhelyet, kratért, szőnyeget, asztalt, öt aranykoszorúcskát a szobroknak, két bunkósbotot, három aranyozott füstölőedényt, párnát, hogy mindez Héraklésznek legyen szentelve, és egy állványt a párnának és egy bronztálat.”

26 Az attikai *Μαιμακτηριών* hónapnak felel meg. GIFFLER, Milton: *The Calendar of Cos*. *American Journal of Archaeology*, 1939, 43 (3), 445–446.

ennek megrendezéséért Poszeidóniosz alapítványához hasonló módon, a családtagok közül választott háromfős kultikus személyzet volt felelős.²⁷

Thera szigetén a tragikus sorsú Epikteta – miután férje, Phoinix, és két fia, Krateszilokhosz és Andragorasz elhunyt – végrendeletében egy családi egyesületet alapított, amelynek célja a múzsák kultuszának ünneplése, és a halottaira való megemlékezés volt. Az egyesületre Epikteta 3000 drachmát hagyott, az évente rendezett háromnapos *commemoratió*ra pedig évi 210 drachma juttatására kötelezte örököseit.²⁸

Mindhárom alapítványnak – még ha nem is olyan mértékben, mint Epikteta juttatásánál – fontos indítéka a halottkultusz. Campanelli vitatja Laum azon állítását, miszerint a családi kultikus alapítványoknak a halottkultusz lett volna (szinte kizárólagosan) a fő célja, és az istenek kultusza – akiket az ősökkel és/vagy a halott családtagokkal együtt imádtak – majd-hogynem irreleváns.²⁹ Bruck Laumhoz hasonlóan foglal állást: még akkor is, amikor más célokat is felvettek, a halottkultusz avagy az emlékezés kultusza maradt a legfontosabb, vagy legalábbis a fő mozgatórugója az alapítványoknak.³⁰ Campanelli ezzel szemben rámutat arra, hogy ezeknek az alapítványoknak az isteni oldalát nem szabad alábecsülni, az istenek kiválasztása az alapító által nagyon alaposan átgondolt volt.³¹ A halottakról való megemlékezések során az alapítványi források egy jelentékeny részét költötték kultikus célokra: az áldozatok, italáldozatok (*libatio*), lakomák, a sír díszítésére szánt rózsák és ibolyák beszerzésére.³²

Azt is láthatjuk, hogy a három klasszikus példánknál minden esetben az alapítvány (avagy Aneziri kifejezésével élve *donatio sub modo*) címzettje egy családi egyesület. Ez az egyik pont, ahol viszont jelentősen eltérnek egymástól a görög és a római alapítványok. Rómában csak Kr.u. 100 után jelennek meg a *commemoratiós* célú alapítványok, míg a görögöknél már jóval korábban, a fentebb említettek alapján már a Kr.e. 3. sz. elején talá-

27 IG XII, 4 1, 348, 63–68.

28 IG XII, 3 330; LAUM i.m. II. 43–52; WITTENBURG, Andreas. *Il testamento di Epikteta*. Trieste, G. Bernardi, 1990.

29 CAMPANELLI i.m. 136

30 BRUCK, Eberhard F.: *Über Römisches Recht im Rahmen Der Kulturgeschichte*. Berlin/Göttingen/Heidelberg, Springer, 1954, 53.

31 CAMPANELLI i.m. 141.

32 CHAMPLIN, Edward: *Community*. In: *Final Judgements: Duty and Emotion in Roman Wills 200 B.C. – A.D. 250*. Berkeley/Los Angeles/Oxford, University of California Press, 1991, 162.

lunk példákat.³³ A másik eltérés, hogy a római alapítványok címzettjeként nem találunk istenségeket, sem pedig családi egyesületeket.³⁴ Ez Bruck szerint azért van így, mert amikor Rómában megjelent a halottkultusz megőrzésének igénye, addigra már kihaltak a régi nemesi családok, és az újonnan felemelkedett családokból hiányoztak azok a családi kötelékek, amik lehetővé tették volna az ilyen jellegű családi egyesületek működését. Ezért a rómaiak nem családi egyesületeket hoztak létre családi kultikus alapítványaik hordozójaként, hanem más szervezeteket, például *municipiumokat*, *collegiumokat* és szakmai egyesületeket használtak.³⁵ Álláspontom szerint ez a tény is azt valószínűsíti, hogy a Scaevola jogeset a birodalom keleti feléből származik.

Habár nem ez volt a gyakori eset, a görögöknél is előfordult olykor, hogy nem családi egyesületet hoztak létre, hanem egy, már fennálló szervezetre bízta az alapítványt. Így tett Szümmaszisz is, aki alapítványának³⁶ támogatására nem egyesületet hozott létre, mint ahogy azt a korábbi példákban láthattuk, hanem a rézművesek egyesületére (*κοινὸν τῶν χαλκέων*) bízta azt, akik a sztélé tanúsága alapján el is fogadták az alapítványi feltételeket. Az alapítvány emellett Szümmaszisz fiainak és vejeinek *commemoratiós* célú részvételén nyugodott. Az alapítványi tőke – melyet a rézművesek előjárói (*χειρισταί*) kezeltek – kamatai az adományozó Szümmaszisz és felesége, Mamma emlékére végzett kultikus szertartások, valamint Héliosz isten számára való áldozatbemutatás költségeinek fedezésére szolgált. A felirat tanúsága szerint évente, Loiosz (~október)³⁷ hónap 25. napján egy hároméves herélt állatot kellett feláldozni Héliosznak, melyet az alapító rokonainak lakomája követett. Csakúgy évente, a rézművesek szövetségének választott előjárói egy kecskét és egy bárányt áldoztak fel a hős Szümmaszisznak és Mammának, és a *χειρισταί* tagjai ezen a napon a sír mellett ültek lakomát.

Visszatérve Diomedón alapítványához, még egy fontos szempontot kell kiemelni. Diomedón Libüsz az általa Héraklésznek épített temenosznak ajándékozta azzal, hogy szabaddá válik, ha teljesíti a rábízott feladatokat.

33 BRUCK i.m. 48–49.

34 LAUM, i.m. I. 163.

35 BRUCK i.m. 97¹⁰.

36 ARNAOUTOGLU, Ilias: *Cultural Transfer and Law in Hellenistic Lycia: The Case of Symmasis' Foundation*. In: LEGRAS, Bernard (dir.): *Transferts culturels et droits dans le monde grec et hellénistique*. Paris, Publications de la Sorbonne, 2012, 205–224.

37 Makedón naptár. ARNAOUTOGLU i.m. 209.

Ugyan a felirat ezt nem közli egyértelműen, de Libüsz vélhetően a szentély és a hozzá tartozó területek állandó gondozója volt,³⁸ a szentélyben az áldozatok bemutatása, és annak költségei azonban Diomedón leszármazottait terhelte. A következő mondat is említésre érdemes: *ἐπιμελέσθων δὲ αὐτῶν τριῶν ἱερῶν κοινωνεῦντες ὅπως ἐλεύθεροι ὄντες διατελέωντι καὶ μηθε[ί]ς αὐτοὺς ἀδικῇ.*³⁹

Hasonló esetkört mutat be a Kosz szigeti Püthion végrendelete. Püthion és egy meg nem nevezett papnő (feltehetően a felesége) egy szentélyt emelt Artemisznak, Zeusz Hikesziosznak és az ősi isteneknek. Felszabadították továbbá rabszolgájukat, Makarinoszt, és az istennőnek rendelték, *ὅπως ἐπιμέλῃται τοῦ ἱερο[ῦ] καὶ τῶν συνθυόντων πάντων διακονῶν καὶ ὑπηρετῶν ὅσσωγ κα δῆι ἐν τῷ ἱερῷ.*⁴⁰

Mind Makarinosz, mind Libüsz egy felszabadított rabszolga volt, akiket egy szentély gondozásával bíztak meg; ez számottevő hasonlóságot mutat a Scaevola jogesetében szereplő *fideicommissum*ok kedvezményezettjeivel: a szentély gondozására rendelt szolgálkkal, akiknek az örökös a juttatást vonakodik kifizetni. Most a jogi probléma megoldásához vezető második kulcsfontosságú tényező elemzésére kerül sor, ez pedig: a szentélybeli szolgák sajátosságai.

5.2. A szolgaság állapota

Mind a Diomedón végrendeletében megnevezett Libüsz, mind a Püthion végakaratában említett Makarinosz felszabadított rabszolga volt, akit a szentély körüli feladatok ellátására szántak, ez a szerepkör pedig meg-egyezik a Scaevola jogesetben említett rabszolgakéval. Hasonló funkciót töltött be a sirmiumi Istenek Anyjának *libertusa*, Flavius Constantius, aki magát mint a szentély „*custor*”-ját (*sic!*)⁴¹ örökítette meg egy feliraton.⁴²

A gondolatmenet folytatása előtt – nevezetesen, hogy e tény milyen következményekkel jár a jogeset megoldására nézve – szükséges elvégezni egy fontos elhatárolást. A hellenisztikus világban létezett a szakrális

38 CARBON – PIRENNE-DELFORGE i.m. 75.

39 IG XII, 4 1, 348, 6-9: „Azok, akik részt vesznek a kultuszban, gondoskodjanak arról, hogy továbbra is szabadok maradjanak (ti.: Libüsz és leszármazottai), és hogy senki ne ártson nekik.”

40 IG XII, 4 1, 349, 6-8: „hogyan gondoskodjon a szent területről és az összes kísérő szolgáról és segítőről, ahogyan az a szentélyben illik.”

41 Helyesen: *custos*.

42 RICL i.m. 287.

manumissio – amely gyakorlatát tekintve a római jogi későcsászárkori *manumissio in sacrosanctis ecclesiis* felszabadítási módhoz hasonlítható –, amely gyakori módja volt a birodalom keleti felében a rabszolgák felszabadításának. Fontos leszögezni, hogy az efféle felszabadítás nem egy egységes forma volt, hanem területenként, szentélyenként különbözött, de voltak közös elemei. A szentélybeli felszabadítás általában két formában mehetett végre:⁴³ lehetett *consecratio* vagy az adott istenségnek való eladás. A *consecratio* mint felszabadítási forma már a Kr.e. 5. századtól jelen van a görög világban, templomi környezetben, ünnepélyes szavakkal – leggyakrabban az ἀνατιθέναι ἐλεύθερον⁴⁴ kifejezések használatával – ment végbe. A színleges adásvétellel történő szakrális rabszolgafelszabadítás a Kr.e. 3. századtól van jelen, az utókor számára különösen sok ilyen esetet őrzött meg a delphoi Apollón-szentély.⁴⁵ Delphoiban mintegy 1000 felirat tanúskodik az adásvétellel végbemenő szakrális felszabadításokról: amennyiben egy rabszolga valahogyan összegyűjtött elegendő pénzt, hogy megvásárolja önnön szabadságát, üzleti képességét – mellyel rabszolgaként nem rendelkezett – a szentély pótolta: a rabszolga tulajdonosa Apollón istennel kötött szerződést, a szentélynek eladva a rabszolgát: a gyakorlatban azonban nem a szentély tulajdona lett a rabszolga, hanem – habár korábbi tulajdonosa, „*patronusa*” irányában gyakran *paramone* terhelte – szabad ember lett.⁴⁶ Cameron szintén ezt erősíti meg egy felirat értelmezése alapján, melyben egy rabszolganő, Sztratto, Ma istennőnek lett szentelve: Sztrattónak az istennő rabszolgájaként való említése mindössze fikció, amely arra hivatott utalni, hogy ezt a *libertát* szakrális *manumissio* útján szabadították fel.⁴⁷ Boiótiában a Szarapisz-szentélynek ajánlották fel jelképesen a felszabadítandó rabszolgákat.⁴⁸

Zelnick-Abramovitz több lehetőséget is felvonultat a szakrális *manumissio* eredetére és joghatására: egyesek szerint a rabszolgákon fennálló isteni

43 ZELNICK-ABRAMOVITZ, Rachel: *Not Wholly Free: the Concept of Manumission and the Status of Manumitted Slaves in the Ancient Greek World*. Leiden/Boston, Brill, 2005, 86.

44 Dedikálni szabadként valakit.

45 ZELNICK-ABRAMOVITZ i.m. 86–87.

46 SOSIN, Joshua D.: Manumission with „Paramone”: Conditional Freedom? *Transactions of the American Philological Association*, 2015, 145 (2), 325.

47 CAMERON, Avery: Inscriptions Relating to Sacral Manumission and Confession. *The Harvard Theological Review*, 1939, 32 (3), 149.

48 W. SALGÓ Ágnes: *Utószó*. In: Plutarkhosz: Iszisz és Oszirisz. Budapest, Európa, 1986, 90.

tulajdonjog „fiduciárius” volt, azaz istenek mindössze védelmet nyújtottak a rabszolgáknak, akik szentté (*ἱεροί*) váltak,⁴⁹ és így az ő közbenjárásuknak köszönhetően valósult meg a szabadságuk; mások (pl. Latte) egyenesen amellet érvelnek, hogy ez a felszabadítási forma a görög szentélyek menedékjogából fejlődött ki.⁵⁰ Youni pedig arra is rámutat, hogy ezt a felszabadítási formát Macedonia provinciában is gyakorolták, és annak kormányzója ezt Kr.u. 212-ben – egynéhány kiegészítéssel – római jogilag érvényesnek ismerte el, ezáltal a későcsászárságkor keresztény *in ecclesiis* felszabadítási formával elképzelhető ezen jogintézmény kontinuitása.^{51,52}

Tehát valójában nem az adott istenség rabszolgáival van dolgunk, hanem felszabadítottakkal. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy ezeknek a felszabadítottaknak nem lehettek – gyakran a volt tulajdonos felé való *paramone* mellett – a szentélyben kultikus feladataik. A leukopetrai Istenek Anyja szentélyben például a felszabadítottak kötelesek voltak az év bizonyos napjain szolgálni;⁵³ van példa olyan esetre is, amikor a *libertus* a szentély fuvolajátékosa lett,⁵⁴ a *liberta* pedig a lámpagyújtogatója.⁵⁵ Capuában pedig feliratos emlék maradt fenn Diana *libertájáról*, Daciában Aszklépiosz *libertusáról*, valamint Erüx és Sicca Veneria esetében Venus felszabadítottjairól.⁵⁶

Szükségtelennek tűnhet ilyen hosszú leírást mellékelni a szakrális *manumissióról*, majd kijelenteni, hogy a Scaevola jogesetben nem ez jelenik meg: azonban pont ennek a felszabadítási formának a kifejtése révén lehet rámutatni azokra a részletekben rejlő apró különbségekre, amik által bizonyosságot nyer, hogy a jogeset nem erről, hanem egy másik jogintézményről szól.

A legszámottevőbb különbség magából a szentély jellegéből fakad, amiről már az első fejezetben szó esett: a Scaevola jogesetében említett szentély Delphoitól és Leukopetrától eltérően egy családi privát szentély. A jogesetben a szentély nem „pártatlan közvetítőként” vesz részt egy fel-

49 ZELNICK-ABRAMOVITZ i.m. 86.

50 ZELNICK-ABRAMOVITZ i.m. 92.

51 YOUNI, Maria S.: Transforming Greek practice into Roman law: Manumissions in Roman Macedonia. *The Legal History Review*, 2010, 78 (3-4), 311–340.

52 A római rabszolgajog középkori továbbélésével kapcsolatban lásd: RÜFNER, Thomas: *Die Rezeption des römischen Sklavenrechts im Gelehrten Recht des Mittelalters*. In: FINKENAUER, Thomas (ed): *Sklaverei und Freilassung im römischen Recht*. Berlin/Heidelberg, Springer, 2006, 201–221.

53 ZELNICK-ABRAMOVITZ i.m. 232–233.

54 ZELNICK-ABRAMOVITZ i.m. 232¹⁰⁵

55 ZELNICK-ABRAMOVITZ i.m. 145.

56 RICL i.m. 291, 294.

szabadításban, vagy örökdi az újonnan felszabadított szabadsága felett. A családi kultikus alapítványoknál, mint amilyen Diomedón és Püthion esete, és jelen jogesete is, a szentély a halottkultusz színtere, az áldozatbemutatók révén a *commemoratio* eszköze. Sőt, a szakrális *manumissió*k esetétől eltérően a családi kultikus alapítványoknál nem is történik a szentélyben semmiféle felszabadítás, hiszen a felszabadítás végrendeleti úton, vagy még az örökhagyó életében megy végbe. Úgy gondolom, hogy fontos mereven elhatárolni a kettőt, bár ezt sokan összemossák, mint például: „a rabszolgák istenségeknek való *consecratió*ja a *manumissio* gyakori formája volt, és gyakran kultikus kötelezettségeket rótt a felszabadított emberekre; ugyanez az eljárás fordul elő Diomedón alapítványánál.”⁵⁷ Diomedón szolgálja esetében ugyanis nem szakrális *manumissió*ról van szó, hanem voltaképpen *manumissio testamentó*ról: Libüsz Diomedón *libertus orcinusa*, aki Diomedón alapítványa által létrehozott szentélyben köteles Diomedón emlékét szolgálni. Tehát nem konvencionális szentélybeli feladatot lát el *per se*, mint ahogy a leukopetrai példákon láthattuk, hanem egy szentély révén látja el Diomedón *commemoratió*ját. Munkája nem a szentélyhez kapcsolódik, hanem elhalt tulajdonosához: nem a szentélyt, mint idegen entitást, hanem a privát szentély és a halottkultusz révén továbbra is az elhunyt örökhagyót, a *patronus*át szolgálja.

Éppen ezért a jogeset szövegében említett szolgák, továbbá a családi kultikus alapítványok Libüsze és Makarinosza nem Delphoi és Leukopetra felszabadítottjaihoz hasonlítható. Gyakori volt ugyanis, hogy egy vagyonos örökhagyó azt kívánta, hogy a leszármazottjainak előírt megemlékezések és szertartások útján neve örökre fennmaradjon. A családi kultikus alapítványoknak – ahogy arról az első alfejezetben már szó esett, – elengedhetetlen elemük volt a halottkultusz és a *commemoratio*. Champlin rámutat, a megemlékezés több volt, mint „a személyes túlvilági életbe vetett hit.”⁵⁸ A megemlékezésben gyakran nem csak az örökhagyó utódai kaptak szerepet, – főleg akkor nem, ha a *commemoratio* nem intézményesített formában történt, azaz alapítvány létrehozására nem is került sor, vagy ha az elhunynak nem is voltak közeli rokonai – hanem feladatai lehettek az örökhagyó rabszolgáinak, felszabadítottjainak is. Általában felszabadítottak kommemoratív feladatai közé tartozott az áldozatok, bankettek megszervezése, az elhunyt szobrának, sírjának feldíszítése.⁵⁹

57 CAMPANELLI i.m. 144⁴⁷

58 CHAMPLIN: Community i.m. 163.

59 CHAMPLIN: Community i.m. 163.

Ennek megfelelően, sok olyan végrendeletet találunk, amelyben nem is kerül sor alapítvány létrehozatalára, hanem az elhunyt sírja gondozását felszabadított rabszolgájára bízva. Az, hogy a síremlék gondozása mennyire gyakori felszabadított feladat, még a római irodalomban is megőrződött. Petronius Satyricon c. művében Trimalchio felolvassa végrendeletét,⁶⁰ amelynek egy rendelkezése így szól: *praeponam enim unum ex libertis sepulcro meo custodiae causa, ne in monumentum meum populus cacatum currat*.⁶¹ Egy hermopoliszi végrendeletben⁶² az örökhagyó *libertus*ának rendelkezéssel juttatást (búzáat, ezüstöt, ruházatot, valamint ingyenes lakhatást), mindaddig, amíg rendszeresen elvégzi a sírjánál a megfelelő rituálét. Egy másik egyiptomi római jogi végrendelet hasonlóan fogalmaz: „Koszmosz, a kijelölt, gondozni és szolgálni fogja a síromat, amíg csak él, és az örökseim közül senkinek sem lesz felette hatalma.”⁶³

Scaevola egyik jogesetében az örökhagyó *fideicommissum*ban arra kötelezte felszabadítottjait, hogy tartózkodjanak azon a helyen, ahol a testét végső nyugalomra helyezték, hogy lányai távollétében is meg tudják tartani az éves megemlékezést a szarkofágjánál.⁶⁴ Örökhagyója

60 Petr. Sat. 71.

61 „Rábízom ugyanis az egyik felszabadítotttra a sírom gondozását, nehogy nép a síremlékre felszaladjon rápiskáltani.”

62 P. Ryl. II. 153. 3-9. Hermopolis, 169.; NOWAK, Maria: *Wills in the Roman Empire: A Documentary Approach*. Warszawa, Journal of Juristic Papyrology, 2015, 327–331.: [.....τῷ αὐτῷ ἀπελευθέρῳ] ...ὡ ἐπιμ[έ]νοντι ὡς προγέγραπται τῇ πατρίδι μου κατ’ ἔτος ἐφ’ ὃν καὶ αὐτὸς ἐπιστήσῃ μοι | [χρόνον ὑπὲρ μὲν τροφίων ὁμοίως πυ[ρο]ῦ ἀρτάβας δέκα ὑπὲρ δὲ ἱματισμοῦ καὶ παντὸς λόγου ἀργυρίου δ[ρ]αχμὰς | | [---] παραβάλλον[τα] ἐν ταῖς ἐπ[ι]σ[τ]ήμοις τοῦ ὅρους ἡμέραις εἰς τὸν τάφον μου τὸν ἐπὶ τὴν ἄμμον τοῦ Σαρα/-[πιείου τοῦ ἐπὶ τῆς Ἑρμοῦ π[ό]λεως ποιοῦ[ν]τα τὰ νενοσμισμένα τοῖς κατοικομένοις. ἔξι δὲ <ὁ> αὐτὸς ἀπελεύθερος | [---] ἐφ’ ὃν περίεστι χρόνον ἀκ[ω]λύτως ἄνευ ἐνοικίου οἴκησιν καὶ χρῆσιν οὗ νῦν ἔχει τόπου ὄντος ἐπὶ τοῦ | [.... τῆς τε]τραστέγης τῆ[ς] ὑ[π]αρχού[σ]ης μοι οἰκίας καινῆς καὶ αὐλῆς καὶ ἀνηκόντων ἁπάντων/ ἐν Ἑρμοῦ πόλει [ἐ]φ’ ἀμφόδου | Φρουρίου Λιθό[ς] (...)

63 BGU VII. 1655. 31-33. Philadelphia, 169.; NOWAK i.m. 358–360.: Κόσ[μος] ὁ προγεγ[ρ]αμμένος ἀσχολάσει καὶ δουλεύσει[ι] τῷ τάφῳ μου ἐφ’ ὃ[ς]ον ζῇ καὶ οὐδεὶς αὐτοῦ[ι] ἐξουσίαν ἔξ[ει] ἀ[πο] τῶν κ[λη]ρονόμω[ν] μου.

64 Scaev. D. 34, 1, 18, 5: *Cibaria et vestiaria per fideicommissum dederat et ita adiecerat: „Quos liberos meos, ubi corpus meum positum fuerit, ibi eos morari iubeo, ut per absentiam filiarum mearum ad sarcofagum meum memoriam meam quotannis celebrent”*. *Quaesitum est, uni ex libertis, qui a die mortis neque ad heredes accederet neque ad sepulchrum morari voluerit, an alimenta praestanda sint. Respondit non praestanda.*

Titiusnak⁶⁵ hagyott egy összeget annak érdekében, hogy a felszabadított „*monumento meo non recedat vel uti in illa civitate domicilium habeat*.”⁶⁶ Akuszilaosz azzal a *fideicommissum*mal terhelte feleségét, Arisztuszt (valamint annak halála esetén fiukat, Deioszt), hogy adjon a rabszolgáinak és felszabadítottjainak 100 drachmát évente, a sírja mellett, születésnapján rendezendő megemlékezési lakoma megszervezésére.⁶⁷ Egy másik, Gallia Belgica provinciabeli végrendeletben az anonim, – de feltételezhetően Iulius Aquila névre hallgató⁶⁸ – örökhagyó két felszabadítottját, Philadelphust és Verust – továbbá három kertészt és tanoncaikat – bízta meg azzal, hogy síremlékét, és a hozzá tartozó gyümölcsöst és tavat gondozzák.⁶⁹

Mindezek alapján, álláspontom szerint a jogesetben említett „inasok” (*pedisequi*), avagy szolgák (*servi*) valójában nem rabszolgák, hanem felszabadítottak, ugyanis a megemlékezés – ahogy a fenti példákából is kitűnik – tipikusan felszabadítottai, s nem pedig rabszolgákhoz kötődő feladat. A *libertus orcinus* köteles ellátni a kommemoratív feladatokat, sokszor ez lehetett felszabadításának feltétele is, – lásd Koszmosz esetét – de egészen egyszerűen a hálából és a jóerkölcsből is következik ez a kötelesség. Az is indokolja, hogy az említett *pedisequus*ok felszabadítottak, s nem pedig rabszolgák, hogy máskülönben nem lenne érdekellentét köztük és az örökös között. Az örökös nem kívánja őket etetni és ruházni, ez a magatartás kevésbé lenne ésszerű rabszolgák esetén, hiszen nem állna az örökös érde-

65 Pap. D. 35, 1, 71, 2: *Titio centum relicta sunt ita, ut a monumento meo non recedat vel uti in illa civitate domicilium habeat. Potest dici non esse locum cautioni, per quam ius libertatis infringitur. Sed in defuncti libertis alio iure utimur.*

66 „(...) hogy ne hagyja el a síremlékeimet, avagy ne legyen *domicilium*a abban a városban.”

67 P. Oxy. III. 494. 22-25. Oxyrhynchos, 165.; NOWAK i.m. 321–324.: δώσει δὲ ἡ γυνή μου καὶ μετὰ τελευτῇν αὐτῆς ὁ υἱ(αὶ)ός μου Δεῖος τοῖς δούλοις μου καὶ ἀπελευθέρ[οι]ς εἰς εὐωχίαν αὐτῶν ἣν ποιήσονται πλησίον τοῦ τάφου μου κατ’ ἔτος τῇ γενεθλίᾳ μου ἐφ’ ᾧ διέπειν ἀργυρίου δραχμὰς ἑκατόν.

68 HOPKINS, Keith: *Death and Renewal: Volume 2: Sociological Studies in Roman History*. Cambridge, Cambridge University Press, 1983, 248.

69 CIL XIII. 5708. 10-17. Andematunum, 151-212.; CHAMPLIN, Edward: *Memory*. In: *Final Judgements: Duty and Emotion in Roman Wills 200 B.C. – A.D. 250*. Berkeley/Los Angeles/Oxford, University of California Press, 1991, 175.: *Id aedificium et ea pomaria et lacus arbitratu Philadelphi et Veri libertorum meorum impensa(ue) praestetur [ad] reficiend(um) si quid ex iis vitiatum corru[p]tumq(ue) fuerit colaturq(ue) a trib(us) topiari(i)s et discentib(us) eorum et si qu[i] ex iis decesserit decesserintve subtra[c]tusve erit in vicem eius eorumve alius al[i]ve substituunt(ur) accipiant[q] ue singuli ex trib(us) tritici modios LX in ann(os) sing(ulos) et vestiari(i).*

kében a neki szolgálatot teljesítőket egzisztenciáját veszélybe sodorni. Ezzel szemben egy felszabadítottat, aki nem számára teljesít szolgálatot, hiszen elsősorban a halott által megszabott feladatot látja el, miért is tartana el? Továbbá nem lett volna a jogesetben hosszú életű a családi alapítvány, ha az örökhagyó a rabszolgáit nem szabadította volna fel; hiszen mi értelme volna egy, lehetőség szerint örökkévaló, kultikus feladatot egy rabszolgára bízni, akinek az örökös (vagy az örökös örököse etc.) bármikor adhat új utasítást? Hiszen egy rabszolga fölött a halott részéről már nem, csakis az új tulajdonosa részéről áll fenn *dominica potestas*.

Látható, hogy sok esetben az örökhagyók megpróbálták jogi úton körbe bástyázni a felszabadítottjaik státuszát, hogy az örökösök ne utasíthassák a *libertus*okat, és ne is tudják őket szolgálatukba visszaállítani. Koszmosz esetében rögzítette a végrendelet, hogy „οὐδεις αὐτοῦ ἐξουσίαν ἔξει ἀπο τῶν κληρονόμων μου.”⁷⁰ De ugyanez Diomedón alapítványában is megjelenik: ἐπιμελέσθων δὲ αὐτῶν τοῖ τῶν ἱερῶν κοινωνεῦντες ὅπως ἐλεύθεροι ὄντες διατελέωντι καὶ μηθεις αὐτοὺς ἀδικῇ.⁷¹ Ekként érdekes módon ez közös pont a halottkultusz *libertus*ai és a szakrális *manumissio libertus*ai között; nevezetesen, hogy a szabadságuk védve van. Leukopetra szakrális *manumissio*i kapcsán ugyanis Zelnick-Abramovitz kiemeli: „úgy tűnik, hogy az istennő „tulajdonjogát” csupán figyelmeztetésnek szánták a felszabadított személy újbóli rabszolgasorba taszítására irányuló kísérletek ellen.”⁷²

Összegezve, annak ellenére, hogy jogesetben egy szentély jelenik meg, mégsem a szakrális *manumissio* klasszikus esetéről van szó, hanem a *libertus*ok által gyakorolt megemlékezési kultusz kerül előtérbe. A jogesetben a (véltetőleg) az örökös által építendő szentély nagy részben az örökhagyó halottkultuszát, emlékezetét hivatott ellátni, és ezzel kapcsolatban gyakorolnak őrzői, gondozói feladatot a jogesetben említett *pedisequus*ok. A *pedisequus*ok nem lehetnek rabszolgák, csakis felszabadítottak, hiszen egyébként nem állna fenn érdekellentét köztük és az örökös között: akinek tulajdon rabszolgáiról nem kell megszabni, hogy gondoskodják, szemben a halott megemlékezését ellátó, – és ebben a szerepben bizonyos mértékű jogi védelmet élvező – *libertus orcinus*okkal.

A másik ok, ami arra mutat, hogy nem rabszolgák, hanem felszabadítottak a jogesetben szereplő *pedisequus*ok, az a juttatás jellege, az ún. *alimenta*.

70 „(...) az örököseim közül senkinek sem lesz felette hatalma.”

71 „Azok, akik részt vesznek a kultuszban, gondoskodjanak arról, hogy továbbra is szabadok maradjanak (ti.: Libüsz és leszármazottai), és hogy senki ne ártsen nekik.”

72 ZELNICK-ABRAMOVITZ i.m. 233.

5.3. Juttatás természete

Az *alimenta* az egyik legtipikusabb rabszolga- és felszabadított juttatás. A harmadik, a tanulmány elején megjelölt körülmény, amely a jogi kérdésre tett választ indokolja, a juttatás természete, a *fideicommissum alimentorum*.

A Digestában a *cibaria* és *alimenta* jellegű hagyományok (és hitbizományok) egy fejezet alatt szerepelnek.⁷³ Maga az *alimentum* -i n. (élelem, táplálék) szó többes számú használatban ellátmányt, tartást, ellátást jelent.⁷⁴ Hasonlóképpen a *cibarius* (ételhez tartozó, evésre való) melléknév⁷⁵ a *cibus* -i m. (élelem, táplálék) szóból⁷⁶ származik, amelynek főnevesült alakja, a *cibaria* -orum n. élelmiszer-ellátmányt, élelemadagot jelent.⁷⁷ Mielőtt a *legatum cibarium* avagy *legatum alimentorum* jellemzőiről szó esne, fontos elhatárolni ezt a fajta juttatást a *legatum penus*tól.

A *penus* az élelemkészlet⁷⁸ hagyománya, amely Quintus Mucius véleménye alapján magában foglalja azokat a dolgokat „*quae esui potuique sunt*” – amelyek evésre, ivásra vannak.⁷⁹ Aristo ezt annyiban egészíti ki, hogy olyan élelmiszereket is a *penus* részéhez sorol, amelyeket nem önmagában fogyasztunk, hanem csak más ételekkel járulékosan, mint amilyen az olaj, a méz, a *garum* (halszósz), a *muria* (sós páclé),⁸⁰ valamint az ételecet.⁸¹ Az éléskamrában található gabona és zöldségfélék is a *penus* részének tekinthetők,⁸² csakúgy, mint a ház körüli, háztartási fogyasztásra szánt állatok takarmánya.⁸³ Meglepő módon, Rutilius a tűzifát és a szenet, Sextius Caecilius a viaszt és a füstölőszereket,⁸⁴ Servius a kenőcsöket és a levélpapírt is ideértette, ezt a

73 D. 34, 1.

74 GLARE, P.G.W.: *Alimentum*. In: Oxford Latin Dictionary. Oxford, Oxford University Press, 2012. 108.

75 GLARE, P.G.W.: *Cibarius*. In: Oxford Latin Dictionary. Oxford, Oxford University Press, 2012. 342.

76 GLARE, P.G.W.: *Cibus*. In: Oxford Latin Dictionary. Oxford, Oxford University Press, 2012. 342–343.

77 GLARE, P.G.W.: *Cibaria*. In: Oxford Latin Dictionary. Oxford, Oxford University Press, 2012. 342.

78 GLARE, P.G.W.: *Penus*. In: Oxford Latin Dictionary. Oxford, Oxford University Press, 2012. 1460–1461.

79 Ulp. D. 33, 9, 3 pr.

80 Ulp. D. 33, 9, 3, 1.

81 Ulp. D. 33, 9, 3, 5.

82 Ulp. D. 33, 9, 3, 8.

83 Ulp. D. 33, 9, 3, 7.

84 Ulp. D. 33, 9, 3, 9.

felsorolást Ulpianus pedig az illatszerekkel egészítette ki.⁸⁵ A gyógyszerek általában nem tartoznak ehhez a típusú hagyományhoz,⁸⁶ egyes fűszernövények (zsálya, bors, ördöggyökér, köménymag) viszont igen.⁸⁷ Mindezek alapján nem egyszerű definiálni ennek a hagyománynak a mibenlétét, de mégis elmondható, hogy szűkebb értelemben az éléskamra, tágabb értelemben a háztartás elhasználható dolgait (*res consumptibiles*) jelöli; azok közül is azokat, amik a lakók, a család, és a vendégek fogyasztására szolgálnak.⁸⁸ Tehát tartalma bármennyire sokszínű és vitatott is, absztrakt módon a *legatum penus* az éléskamra, háztartás fogalomkörével kapcsolható össze.

A *penustól* el kell határolni az *instrumentummal* hagyományozott telket, ill. a *fundus instructus*, amelyek tartalma igen sokféle dologra terjedhetett ki: ökrök;⁸⁹ bor, gabona, adóskönyv;⁹⁰ áruk, edények, egyes esetekben bútorok és berendezési tárgyak;⁹¹ kerti szerszámok;⁹² méhkaptárak;⁹³ képzett munkaerő és személyzet;⁹⁴ azaz pék, molnár, szakács, borbély;⁹⁵ pincemester és ajtónálló;⁹⁶ kertész,⁹⁷ erdész,⁹⁸ vadász,⁹⁹ etc.¹⁰⁰

Ennél pontosabban meghatározható a *legatum* (jelen jogesetben: *fideicommissum*) *alimentorum* tartalma, amelynél *lavolenus* meghatározása az irányadó: *Legatis alimentis cibaria et vestitus et habitatio debetur, quia sine his ali corpus non potest: cetera quae ad disciplinam pertinent legato non continentur*,¹⁰¹ *nisi aliud testatorem sensisse probe-*

85 Ulp. D. 33, 9, 3, 10.

86 Paul. D. 33, 9, 5, pr.

87 Paul. D. 33, 9, 5, 1.

88 Ulp. D. 33, 9, 3 pr.; Ulp. D. 33, 9, 3, 6.

89 lav. D. 33, 7, 1.

90 Scaev. D. 33, 7, 6.

91 Scaev. D. 33, 7, 7, azonban: Alf. D. 33, 7, 16.

92 Ulp. D. 33, 7, 8 pr.

93 Ulp. D. 33, 7, 10.

94 Ulp. D. 33, 7, 12, 2.

95 Ulp. D. 33, 7, 12, 5.

96 Ulp. D. 33, 7, 12, 9.

97 Ulp. D. 33, 7, 8, 1.

98 Ulp. D. 33, 7, 12, 4.

99 Ulp. D. 33, 7, 12, 12.

100 Bővebben lásd: JAKAB, Éva: Ein fundus cum instrumento legatus und der „verbliebene Wein”: Scaevola D.33.7.27.3 zum Kauf mit Anzahlung. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*. 2002/119, 177-211.

101 lav. D. 34, 1, 6: „Az *alimenta*-hagyományok esetén élelem, ruházat és lakhatás fog járni, mivel a testet táplálni mindezek nélkül nem lehet: egyebeket, az oktatásig terjedően nem tartalmaz a hagyomány,

tur.¹⁰² Tehát ez a hagyomány alapesetben időszakosan ismétlődően ételt (*cibaria*), hasonlóképpen ruházatot (*vestitus*) és lakhatást (*habitatio*) tartalmaz a kedvezményezett általános szükséglete szerint. A klasszikus kor jogtudósainak köszönhetően a fogalom későbbiekben már étel, ital, szállás, ruházat, lábbeli és ágynemű biztosítását is magában foglalja.¹⁰³ Más esetekben, – annak ellenére, hogy az *alimentának* alapvető eleme a ruházat – a végrendelet külön, redundáns módon említi mindkettőt: az *alimentát* és a ruházatot; ez az örökhagyók azon szándékáról árulkodik, hogy végakarataikat egyértelműbbé és kétségbevonhatatlanabbá tegyék.¹⁰⁴ Érdemes felhívni a figyelmet még egy tényezőre: a víz ritkaságából adódó különleges jellegére.¹⁰⁵ Ulpianus véleménye szerint, ha olyan helyeken hagytak hátra *legatumot*, ahol a vízért fizetni kell (valószínűsíthetően *Africa* vagy *Egyiptom*),¹⁰⁶ ott észszerű feltételezni, hogy a hagyomány a vizet is tartalmazza.¹⁰⁷ Természetesen, ha csak *cibariát* említ a hagyomány, akkor értelemszerűen a többi nem jár, csak az élelem.¹⁰⁸ A *cibaria* eredetileg rossz minőségű kenyeret jelentett,¹⁰⁹ amely a rabszolgának nyújtott tipikus szolgáltatásokhoz tartozott,¹¹⁰ de olykor járhatott a munkásoknak a *salarium* mellett is,¹¹¹ illetve az Egyiptomban állomásozó katonáknál is felbukkan ez a kifejezés.¹¹² Minőségét jól illusztrálja, hogy Cicero anekdotája

102 Paul. D. 34, 1, 7: hacsaknem bebizonyosodik, hogy az örökhagyó másként nem vélekedett.”

103 WYCISK, Francistzek: „Alimenta” et „victus” dans le droit romain classique. *Revue historique de droit français et étranger*, 1972, 50 (2), 211.

104 DI NISIO, Valeria: *Alimenta et Vestiarium Legata*. In: MURILLO VILLAR, Alfonso – CALZADA GONZÁLEZ, Aránzazu – CASTÁN PÉREZ-GÓMEZ, Santiago (eds.): *Homenaje Al Profesor Armando Torrent*. Madrid, Dykinson, 2016, 238.

105 ALBURQUERQUE, Juan Miguel: Alimentos y Provisiones: Observaciones y Casuística en Tema de Legados (D. 34, 1 y D. 33, 9). *Revista de Derecho de la UNED*, 2007/2, 22–23.

106 Ulp. D. 34, 1, 14, 3.

107 Ulp. D. 34, 1, 1.

108 Ulp. D. 34, 1, 21.

109 BÜRGE, Alfons: *Cibaria: Indiz für die soziale Stellung des römischen Arbeitnehmer?* In: SCHERMAIER, Martin Josef – VÉGH Zoltán (Hrsg.): *Ars Boni et Aequi: Festschrift für Wolfgang Waldstein zum 65. Geburtstag*. Stuttgart, Franz Steiner, 1993, 65–66.

110 BÜRGE, Alfons: *Salarium und ähnliche Leistungsentgelte beim mandatum*. In NÖRR, Dieter – NISHIMURA, Shigeo (Hrsg.): *Mandat und Verwandtes: Beiträge zum römischen und modernen Recht*. Berlin/Heidelberg, Springer, 1993, 320–321⁷.

111 BERGER, Adolf: A Labor Contract of A.D. 164: CIL, III, P. 948, No. X. *Classical Philology*, 1948, 43 (4), 231–242.

112 A *cibaria* római egyiptombeli jelentéséről és jelentőségéről lásd: CUVIGNY, Hélène:

szerint Ptolemaiosz egyszer átutazóban olyannyira éhes volt, hogy még ezt a kenyeret is ízletesnek találta.¹¹³

Még egy, az *alimentával* rokon kifejezés bukkan fel a Digesta 50. könyvében: a *victus*. A *victus* (~*vivo*)¹¹⁴ magában foglalja mindazt, ami evésre, ivásra, a test ápolására és az emberi élet fenntartására szükséges.¹¹⁵ Gaius ezt azzal egészíti ki, hogy mindaz, amit *corporis tuendi curandive gratia*¹¹⁶ használunk, a *victushoz* tartozik.¹¹⁷ A ruházat is a *victus* részét képezi.¹¹⁸ Látható, hogy majdhogynem azonos tartalmú fogalmakról van szó; Wycisk elegáns elhatárolásában az *alimentát* a *Lebensmittel*, a *victust* a *Lebensart* német kifejezéseknek felelteti meg, megvilágítva az apróbb jelentésbeli árnyalatokat.¹¹⁹

Visszatérve az *alimentához*, az efféle hagyományok gyakori kedvezményezettjei *libertusok*, sőt, ki is lehet jelteni, hogy ez a felszabadítottak javára való juttatások közül legelterjedtebbek közé tartozik.¹²⁰ Az ellátás célja igen gyakran a felszabadított megélhetésének és segítségének biztosítása (*operae*)¹²¹ volt a túlélő rokon számára. Ilyen például Pamphilus esete, akit úrnője felszabadított, és évente öt aranyat élelemre, ötvenet pedig ruházatra hagyott neki azzal, hogy maradjon fiával.¹²² Egy *oxyrhynchusi* örökhagyó felszabadította rabszolganőjét, Tausziriszt, és az ő leányát, Sztephanouszt, mindkettejüknek *alimentát* rendelve: Sztephanousznak azzal a feltétellel, hogy az végrendelkező unokáját, Szintheuszt fogja szolgálni.¹²³ Egyik

Rome in Egypt's Eastern Desert: Volume Two. New York, New York University Press, 2021, 328–331, 349, 459, 600.

113 Cic. Tusc. 5, 97.

114 GLARE, P.G.W.: *Victus*. In *Oxford Latin Dictionary*. Oxford, Oxford University Press, 2012, 2268.

115 Ulp. D. 50, 16, 43.

116 „A test védelmére vagy ápolására.”

117 Gai. D. 50, 16, 44.

118 Ulp. D. 50, 16, 43.

119 WYCISK i.m. 212.

120 DI NISIO i.m. 238–239.

121 CHAMPLIN, Edward: *Servants and Friends*. In: *Final Judgements: Duty and Emotion in Roman Wills 200 B.C. – A.D. 250*. Berkeley/Los Angeles/Oxford, University of California Press, 1991, 135.

122 Scaev. D. 34, 1, 20, 3.

123 PSI XII. 1263. 1-6. *Oxyrhynchos*, 166–167.; NOWAK i.m. 324–327.: [χορηγήσω] ἀφ’ οὗ ἐάν τελευτήσω ἐφ’ ὅσον ζῇ ἡ Ταυσίρις (...) κατὰ μῆνα ἐν Ὀξυρύν[χων πόλει] [πυροῦ ἀρταβ...]. ἡμισοῦ καὶ κατ’ ἑ[τος] ὑπὲρ ἱματισμοῦ δραχμὰς κδ, ἡ δὲ αὐτὴ Ταυσίρις ἐ[φ’ ὅσον ζῇ] [ἐνοικήσει] χωρὶς ἐνοικίου ἐν οἴκῳ ἐνὶ ὄντι ἐν τῇ αὐλῇ τῆς ὑπαρχούσης μοι ἐπ’ [ἀμφόδου] [οἰκίας, καὶ ἀ]φ’ οὗ ἐάν τελευτήσω παραμενεῖ <ῃ> ἡλευθερουμένη Στεφανοῦς τῇ προγεγραμμένῃ μου [θυγατριδῇ] Σινθεῦτι ἐφ’

örökagyó arra kérte felszabadítottjait, hogy maradjanak édesanyjával, és cserébe kapjanak élelmet és ruházatot.¹²⁴ Hasonló *alimentát* hagyott az örökagyó Stichus számára, ha az úgy dönt, hogy Seiusszal marad.¹²⁵

Olykor az *alimenta* nem is járt együtt kötelezettséggel: Caius Iulius Diogenes, római polgár felszabadítottjának, Iulia Primillának, – aki törvénytelen gyermekei anyja volt – *fideicommissumot* hagyott, utasítva örököseit, hogy etessék és ruházzák élete végéig.¹²⁶ De a Digesta is megőriz egy ilyen esetet: Lucius Titius megparancsolta gyermekeinek, hogy etessék és ruházzák felszabadítottjait, de a juttatást nem kötötte semmilyen feltételhez.¹²⁷ Míg Iulius Diogenes esetén nyilvánvaló, Lucius Titius esetén csak vélelmezhető, hogy egyszerű *patronusi* viszonyon túlmutat a felszabadítottjaival való kapcsolata, hiszen az ellátásuk igen nagy költséget róhatott örököseire, mindenfajta viszonzás nélkül. Ez alapján a feltételhez nem kötött *legatum alimentorum* igen ritkának számíthatott, általánosságban – ahogy a korábbi esetek alapján látható, – valamiféle kötelezettség terhelte a *libertust*, akár az örökagyó, akár az örökös felé. A kötelezettség teljesítésének megtagadása esetén nem járt az *alimenta*. Scaevola fentebb említett döntése is ezt példázza: az egyik *libertus* megtagadta, hogy az örökagyó sírjánál lakjon, így számára ezt az élelmet és ruházatot tartalmazó juttatást nem kellett teljesítenie az örökösöknek.¹²⁸ Amennyiben a kötelezettség teljesítése nem a *libertus* mulasztása révén hiúsult meg, járt a juttatás: a korábban említett Pamphilusnak örökagyója azzal a feltétellel hagyott *alimentát*, hogy fiáról gondoskodjék; mivel a felszabadított ennek eleget tett, a fiú halálát követően is meg kellett kapnia évente az élelmet és ruházatot.¹²⁹ Az örökagyó halálakor, annak engedélyével távollevő *libertus*nak is jártak visszatérésekor juttatások, amelyeket önhibáján kívüli távolléte miatt a hagyaték megnyílásakor nem vehetett át.¹³⁰ Szintén nem szűnt meg a

ὅσον ζῇ ἡ Σινθεῦς ὑπηρετοῦσα αὐτήν τρεφομέ[ν]η καὶ ἱματίζο[μένη] ὑπ’ αὐτῆς τῆς θυγατρὶδῆς μου Σινθεῦτος·

124 Scaev. D. 34, 1, 18, 1.

125 Scaev. D. 34, 1, 18, 2.

126 P. Select 14. 25-27. Arsinoite nome, 127-148.; NOWAK i.m. 344–346.: θέλω Ἰουλίαν Ἰσαροῦν καὶ Ἰούλιον Διογένην [τρέφειν καὶ ἱματίζειν διὰ βίου τὴν μ]ητέρ[α]ν αὐτῶν Ἰουλίαν Πριμίλλαν ἀπελευθέραν [μου].

127 Mod. D. 34, 1, 4, 1.

128 Scaev. D. 34, 1, 18, 5.

129 Scaev. D. 34, 1, 20, 3.

130 Scaev. D. 34, 1, 19.

hagyományra/hitbizományra való jogosultsága annak, aki sokáig szolgálta az örököst, de később *ob graviores servitutes*¹³¹ elhagyta őt.¹³²

Igen gyakori, hogy az *alimenta* mértéke nincsen konkrétan meghatározva, és az örökhagyó csak akként rendelkezik, hogy felszabadítottjai számára azt kéri, amit őneki életében szokása volt juttatni.¹³³ Ha a juttatások értéke váltakozó volt, akkor az örökhagyó halálához időben legközelebbi juttatás értéke az irányadó.¹³⁴ Ha az összeg egyáltalán nem lett megszabva (még a szokásos mértékre való utalással sem), akkor elsősorban azt kellett megvizsgálni, hogy mi volt az adott személy számára a szokásos mérték, valamint az örökhagyó mit hagyott a hasonló státuszúak számára; ha ez sem volt döntő, akkor az örökhagyó vagyoni körülményeit és a *fideicommissum*mal terhelt *caritas*át kellett figyelembe venni.¹³⁵

Úgy tűnik, a kiszolgáltatott helyzetben lévő *libertus* érdekeit a római jog sok esetben igyekezett előnyben részesíteni az örökösével szemben. Az egyik jogesetben Lucius Titius örökhagyó telkeinek bevételeiből kívánt felszabadítottjainak évente meghatározott értékben élelmet és ruházatot juttatni: Paulus véleménye szerint az örökösök az *alimenta*t annak megszabott mértéke szerint kötelesek szolgáltatni még akkor is, ha a telek jövedelme az adott évben nem éri el a juttatás értékét; valamint a juttatás mértéke sem ingadozhat a terméstől függően: a tárgyévben nem lehet kevesebbet teljesíteni, és a rákövetkező évben különbözettel megnövelt értéket kiadni.¹³⁶ Ugyan általában a *libertus* gondoskodott *patronus*áról (és annak rokonáról, leszármazottjáról etc.), de a rászoruló felszabadított felé olykor akár a felszabadító oldaláról is tartási kötelezettség állt fenn,¹³⁷ ennek nemteljesítése a *libertus* szolgálatainak elvesztésével járhatott.¹³⁸ A *libertus*ok érdeke olykor a végrendelet szövegezésével szemben is érvényre jutott: Sextia Basilia végrendelete szerint az *alimenta* felszabadítottjainak addig jár, amíg Claudius lustussal maradnak; Antoninus Pius ezt azonban úgy értelmezte, – egyesek szerint az örökhagyói akarattal szembeszállva¹³⁹

131 „Igen súlyos szolgaság miatt.”

132 Scaev. 34, 1, 13, 2.

133 Mod. D. 34, 1, 4, pr.; Ulp. D. 34, 1, 14, 2; Scaev. D. 34, 1, 15, 1; Scaev. D. 34, 1, 15, 2; Scaev. D. 34, 1, 16, 1; Scaev. D. 34, 1, 16, 3; Scaev. D. 34, 1, 19; Scaev. D. 34, 1, 20, pr.

134 Ulp. D. 34, 1, 14, 2.

135 Val. D. 34, 1, 22, pr.

136 Paul. D. 34, 1, 12, 2.

137 Paul. D. 38, 1, 18.

138 Mod. D. 25, 3, 6.

139 DI NISIO i.m. 236–238.

– hogy a juttatás lustus halála után is örökké jár.¹⁴⁰ Meglátásom szerint ez nem áll szemben szükségszerűen az örökhagyói akarattal, hiszen Pamphilusnál is látjuk, hogy a kedvezményezett (korai) halála esetén a gondoskodási kötelezettség teljesítése megvalósult, annak a *libertusok* eleget tettek, ez utóbb csak a kedvezményezett halálával hiúsult meg, nem pedig a felszabadítottak nemteljesítése okán. Én inkább akként értelmezném Sextia Basilia *quoad cum Claudio iusto morati essetis*¹⁴¹ feltételét, hogy abban az esetben nem járna az *alimenta*, ha lustust elhagyják, tőle elköltöznek, tehát ha a *libertusok*nak felróhatóan hiúsul meg a teljesítés.

A szabályrendszer kifejtése és a példák felsorakoztatása után szükségszerű levonni néhány következtetést a jogesetre vonatkozóan. Abból fakadóan, hogy *alimenta*-juttatásról van szó, valószínűsíthető, – hiszen ez a jóval gyakrabban előforduló eset – hogy a Scaevola által tárgyalt jogeset felszabadítottjai egy bizonyos szolgálattal tartoztak, aminek fejében kapták a juttatást. Az előző fejezetben több olyan példa is kifejtésre került, ahol nem a túlélő rokon javára igyekezett bebiztosítani az örökhagyó a *libertus* szolgálatát, hanem önnön *commemoratió*jára, és ezért az *alimentát* kapott: ilyen volt a hermopoliszi végrendelet, és Scaevola D. 34, 1, 18, 5 jogesete is. Véleményem szerint ebben az esetben is erről van szó, a *pedisequusok* a szentély gondozása révén kommemoratív feladatokat láttak el, ennek fejében (véltetőleg az épület közelében való lakhatáson túl)¹⁴² kapták évente a ruházatot és az élelmet. Az örökös *fideicommissum* kötelezte a juttatás kifizetésére, amelynek nem kívánt eleget tenni, hiszen a *libertusok* jelenleg nem dolgoznak, s amikor majd igen, akkor se neki fognak.

Nem akarta az örökös ezt a juttatást kiadni mindaddig, míg a szentély el nem készül, hiszen addig a felszabadítottak sem tudják ellátni a halottkultusszal kapcsolatos feladataikat. Ekként amennyiben az elvégzett munka ellenértékének tekinthető a juttatás, ez akár racionális kifogás is lehetne az örökös részéről, ha nem merülne fel három körülmény. Az egyik ilyen tényező az –, ahogy fenti példákban kifejtésre került – hogy a juttatás jóhiszemű teljesítés vagy annak megkísérlése esetén járni szokott. Azáltal, hogy a templom nem készült még el, a teljesítés megghiúsulása nem a *libertusnak* tudható be, hanem rajta kívül álló tényezőnek. Sőt, a sírkő, síremlék (és így a szentély) megépítése általában örökös feladat

140 Scaev. D. 34, 1, 13, 1.

141 „[A]meddig Claudius lustusszal maradtok.”

142 Diomedón alapítványában is találhatóak a szentély körül vendégházak Libüsz és családja magánhasználatára: CAMPANELLI i.m. 156; 160–161.

szokott lenni,¹⁴³ így az is valószínűsíthető, hogy az örökös saját mulasztásával (késlekedésével) idézte elő a meghíúsulásnak okot adó helyzetet.¹⁴⁴ A második körülmény, ami cáfolja az örökösi kifogás ésszerű voltát, az a fentiekben kifejtett példák alapján a római jognak azon törekvése, hogy a kiszolgáltatott helyzetben lévő *libertus* érdekeit akár az örökös ellenében is érvényre juttassa: láthattuk ezt Sextia Basilia, Lucius Titius és Pamphilus példáin keresztül. A harmadik körülmény, ami ellentmondana az örökös érvelésének, az a rászoruló *libertus* ellátásának jogszabályi kötelezettsége:¹⁴⁵ véleményem szerint nemcsak az elhunyt akaratának tiszteletben tartása, hanem a jogon túlmutató hozzátartozói, családközösségi viszony is morális felelősséget teremt a felszabadítottak felé.

6. Összegzés

Jelen jogeset jól illusztrálja a Római Birodalom társadalmi és jogviszonyainak komplexitását, valamint a végrendeletek és az azokban foglalt rendelkezések, juttatások változatosságát. A végrendelet szövegezése az öröklési joganyagon, az egyesületekre és az alapítványokra vonatkozó szervezeti szabályokon túl betekintést nyújt a szentélyek fenntartásának egyes kérdéseibe is.

A jogvita alapjául szolgáló helyzet igencsak összetett: egy családi kultikus alapítvány és egyesület kap benne szerepet, amelynek keretében az említett *pedisequus*ok látnak el kultikus feladatokat az örökhagyó halottkultuszával összefüggésben. Az örökös és a szolgák között érdekellentét alakul ki, ugyanis az örökösnek nem áll érdekében ellátni a felszabadítottakat, különösen az alatt az időköz alatt, amíg a szentély – ahol a *libertus*oknak a kultikus feladataikat kellene végezniük – még nem épült meg. Abban a kérdésben, hogy jár-e vajon erre az időszakra a *fideicommissum* tartalmát képező élelem és ruházat a felszabadított rabszolgák számára, Scaevola egyértelműen amellet foglal állást, hogy a juttatás folyamatosan jár, addig is, amíg meg nem épül a templom. Úgy gondolom, hogy a jogtudósi döntés három körülmény együttállásával magyarázható, nevezetesen a szentély típusával: azaz a családi kultikus szentéllyel, a szolgák sajátosságaival: miszerint felszabadítottak, és a juttatás természetével: mely pedig a *fideicommissum alimentorum*.

143 Bővebben lásd: CHAMPLIN: Memory i.m. 172.

144 Vö. közbenső szerződösszegés.

145 Paul. D, 38, 1, 18; Mod. D. 25, 3, 6.

Álláspontom szerint az örökhagyó végakarata igencsak egyedülálló háromoldalú viszonyt teremtett, ahol az örökhagyó és felszabadítottak érdekei egybevágnak, hiszen előbbinek kultikus emlékezete, utóbbinak megélhetése biztosítva van, még hozzá igen kis munka árán. Az örökösrel szemben viszont érdekonfliktus áll fenn, hiszen a felszabadítottak eltartása – akiktől nem kap valós szolgálatot – aránytalanul nagy terhet ró rá. Scaevola azonban szólott: az elhunyt kívánsága a döntő.